

FRANTIŠEK MAINUŠ

Soukenictví na Jihlavsku v 18. století

Výroba lněných tkanin a vlněných suken byla v hospodářském vývoji Jihlavského kraje na prvním místě. Střediskem bylo město soukeníků Jihlava, jehož význam přesahoval daleko rámec českých zemí. Jihlava se vyšinula mezi hospodářsky nejdůležitější města ve střední Evropě díky bohatství drahých kovů. Po úpadku kutání v XV. století zachránilo a udrželo její postavení soukenictví. Jihlava však nebyla jediným střediskem soukenictví v historickém jihlavském kraji; lze v něm jmenovat další města jako Třebíč, Telč, Třešť, Slavonice, Dačice, Velké Meziříčí a Brtnici. Výroba suken tam siče nedosáhla oné proslulosti a objemu jako v Jihlavě, nebyla však pro trh bez významu. Předáním vlny, tkaním, postříháním a barvením suken se živilo v Třebíči, Třešti a ostatních jmenovaných městech mnoho set lidí.

Soukenictví bylo téměř výlučnou záležitostí městských řemeslníků, sdružených v cechy. Od poloviny XVII. století byla široká samospráva cechů omezo-
vána státem. Pocítily to také cechy soukenické, jež byly zpravidla nejlépe organizovány a jejichž členstvo patřilo v průměru k zámožnějším řemeslníkům a zastávalo často přední funkce ve správě města. Zvláště v XVIII. století, které přineslo pronikavé změny v ekonomické a sociální struktuře našich zemí, byly soukenické cechy vážně narušeny. Ale nejen cechovní organizace, i celá výroba vlněných tkanin vůbec se v průběhu tohoto století znatelně vyvíjela jak po stránce vnitřního uspořádání výrobních vztahů, tak také ve směru kvantitativním. Rostl její objem. Zájem státu a jeho zásahy do tohoto výrobního odvětví se vinou jako červená nit celým stoletím a tu více, tu méně udávají směr, jímž postupovala soukenická výroba řemeslná i manufakturní.

Studium soukenictví v XVIII. století umožňují bohaté zprávy ve fondech dřívějších státních úřadů a institucí. Díky živému jejich интересу a snaze po řízení řemeslné a manufakturní výroby má dnešní badatel příležitost nahlédnout do mnoha stránek výrobního procesu a přiblížit a zrekonstruovat život tehdej-

ších pracovníků. Bohatství pramenů o vývoji soukenictví není pro každé místo, pro každý cech stejně rozsáhlé. Např. jihlavskému soukenickému cechu věnovaly státní úřady neobyčejnou péči pro jeho prvořadou hospodářskou důležitost. Není divu, že dochovaný pramenný materiál je nadmíru rozsáhlý. Ale také o ostatních soukenických ceších v jihlavském kraji je poměrně dostatek rozličných údajů. Nejvíce jich je ve fondech bývalého moravského tribunálu a gubernia, uložených ve Státním archivu v Brně. Pro druhou polovinu XVIII. století je v popředí fond komerčního konsesu a pro sklonek století moravské místodržitelství, uložené rovněž v SAB. Nepřehledné množství pramenů je ve vídeňských archivech, zejména v Hof-Kammer Archivu.¹ Také v městských archivech, na prvním místě v jihlavském, a v archivech patrimoniálních je nemálo pramenů, dosud jen málo známých, čekajících na zhodnocení a zpracování.

Rozsáhlá pramenná základna nutí k zamyšlení, do jaké míry dosavadní literatura si všímala soukenictví v jihlavském kraji. Lze říci, že se tak dělo naprosto nedostatečně. Je až zarážející, že zejména dějiny soukenictví v Jihlavě nenašly dosud, až na téměř sto let starou monografii Wernerovu a práce d'Elvertovy, nikoho, kdo by jim věnoval pozornost, jakou si zaslouží.² Připomeňme, že výroba sukna proslavila Jihlavu téměř po celé Evropě a v českých zemích, ba ve střední Evropě nebylo v XVI.—XVIII. století měst, jež by mohla Jihlavě v tom směru konkurovat. Je nade všecky pochyby, že moderní dějiny tohoto města, k jejichž napsání musí v budoucnu dojít, budou do značné míry naplněny dějinami tamější soukenické výroby.

Potřeba podrobnějšího seznámení s vývojem soukenictví je taktéž naléhavá pro další města v Jihlavském kraji (jmenuji např. Třebíč a Třešť), byť ne v takové míře jako v případě jihlavském. Nic nemění na skutečnosti, že existují práce, v nichž jsou kratší či delší stati o soukenických ceších.³

Můj krátký článek je pouhým příspěvkem pro seznámení s některými otázkami vývoje soukenictví v omezeném časovém rozsahu — v XVIII. století. Všimněme si především kvantitativního stavu tohoto výrobního odvětví.

V květnu 1727 nařídila česká dvorská kancelář moravskému tribunálu podat zprávu o situaci v soukenictví.⁴ Tribunál nařídil krajským úřadům a magistrátům královských měst, aby dodaly potřebné podklady. Na jejich základě vznikla první celozemská statistika soukenické výroby. Má neobyčejnou důležitost zejména z toho důvodu, že jsou v ní zachycena téměř všechna místa na Moravě, kde

¹ Z těchto fondů jsou čerpány údaje k této práci, jež je součástí studie o moravském a slezském soukenictví, již autor připravuje.

² K. Werner, *Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherzunft*, Lipsko 1861; Ch. D'Elvert, *Zur Kultur-Geschichte Mährens und oest. Schlesiens*, Schriften, sv. 19., Brno 1870.

³ Uvádím zejména Moravskou vlastivědu, v jejichž svazcích je tu více tu méně zpráv k tomuto temat.

⁴ Státní archiv Brno, dále SAB, Gub. T — 10a, přípis má datum 23. května 1727.

se zhotovovaly vlněné tkaniny. V této statistice jsou číselně uváděni řemeslníci, soukeničtí mistři a stavý, na nichž pracovali, ale také množství zboží, jež zhotovili v průběhu roku. Věrohodnost údajů je však rozličná. Čísla o počtu soukeníků a stavů odpovídají zpravidla skutečné situaci. Krajský hejtmanové stejně jako magistráty královských měst mohli bez obtíží zjistit členstvo soukenických cechů stejně jako počet stavů. Cechovní představenstva měla přesné záznamy o svých členech a neměla žádného důvodu, proč neohlásit správně jeho stav. Mnohem nepřesnější jsou však čísla o velikosti soukenické výroby. V hlášení, jež dostávali krajský hejtmanové od cechů, byl objem produkce záměrně zmenšován. Stávalo se tak především z obav před daňovým zatížením, ač akce, z níž vznikla statistika vlnářství z roku 1727, neměla s daněmi nic společného, ale byla vyvolána státními orgány, které potřebovaly znát obraz tohoto výrobního odvětví v monarchii, aby upravily na konkrétních podkladech celní sazebníky pro dovoz cizích vlněných tkanin. Ovšem všeobecně rozšířená obava před daňovými břemeny nutně ovlivňovala psychologii drobných řemeslných výrobců, takže se není třeba divit, jestliže fingovali výši své produkce. Přesto však údaje o velikosti produkce jak je přináší statistika jsou velmi cenné a hodí se jako podklad pro závěry o vývojové tendenci soukenictví.

Podle statistiky z roku 1727 byl v jihlavském kraji následující počet soukeníků a stavů:⁵

Místo	počet mistrů	počet stavů
Batelov	5	5
Brtnice	12	11
Dačice	28	28
Jihlava	461	432
Měřín	28	17
Slavonice	5	5
Telč	34	15
Třebíč	143	95
Třešť	70	67
Velké Meziříčí	32	24
celkem	818	699

Nejsilnější byl soukenický cech v Jihlavě. Ve třetím desetiletí XVIII. století stále ještě nedosáhl předbělohorského stavu, kdy bylo v Jihlavě více než 600 sou-

⁵ Tamtéž, hlášení jihlavského krajského hejtmana z 21. června 1728 a jihlavského magistrátu z 1. června 1728.

kenických mistrů.⁶ Ale i tak se mu v moravském prostředí přibližoval jen cech v Novém Jičíně se 330 mistry v roce 1727.⁷ Početné byly také cechy v Třebíči a Třešti. Obě města měla být i v budoucnu významnými středisky soukenictví.

Pozoruhodně se jeví obraz vývoje soukenictví v následujících desetiletích. Další celokrajská statistika, udávající počet cechovních mistrů, je až z roku 1749.⁸ Podle ní bylo v jihlavském kraji jen 742 mistrů. Úbytek proti roku 1727 lze vysvětliti několika příčinami. Ve statistice z roku 1727 byli k soukeníkům počítáni také postřihači, někdy i barvíři. Např. v Třešti byli v roce 1732 mezi členy soukenického cechu 2 postřihači a 1 barvíř.⁹ Naproti tomu ve statistice z roku 1749 jsou postřihači a barvíři uváděni zvláště. Hlavní příčinou poklesu počtu soukeníků v letech 1727–1749 je však beze sporu skutečnost, že mnoho desítek cechovních mistrů přestalo z různých důvodů provozovat živnost. V roce 1727 nepracovalo v Jihlavě 29 mistrů, z největší části pro chudobu.¹⁰ V roce 1732 nepracovalo 20 trebičských mistrů, taktéž proto, že úplně zchudli.¹¹

Sestavovatelé statistiky z roku 1727 započítali všechny členy cechů, ať už provozovali živnost či nikoliv. V roce 1749 však byli uváděni jen ti, kteří skutečně pracovali. Nebyli tedy uváděni zchudlí mistři, kteří se živili jiným způsobem, např. příležitostnou nádenickou prací apod., ani vdovy, jež v živnosti nepokračovaly.

Mezi lety 1727–1749 však jistě nechybělo případů, že z různých důvodů, zejména pro chudobu, byla zavřena řada soukenických dílen. Některé cechy, v první řadě jihlavský, vedly aktivní boj za zmenšení svého členstva, chtějíce tak zmírnit vzájemnou konkurenci.

Pokles počtu cechovních mistrů sám o sobě by ještě nebyl dostatečným důkazem pro tvrzení o úpadku tohoto výrobního odvětví, ač je jednou ze známek jisté krise. Je nutno hledat další kritéria, chceme-li vyvodit závěr, zda výroba suken v jihlavském kraji byla na vzestupu, či, jak ukazují čísla o počtu soukeníků, měla tendenci sestupnou. Pramenný materiál nám poskytuje v tomto směru podklady v podobě zpráv o objemu soukenické výroby.

V roce 1727 dosáhla soukenická produkce následující výše:¹²

⁶ D'Elvert, c. d., str. 24.

⁷ SAB, Gub. T — 10a, zpráva o soukenické výrobě v přerovském kraji z 2. června 1728.

⁸ SAB, Gub. C — 12–10/2; seznam soukeníků byl původně pořízen pro rok 1732 a pak doplněn na stav k roku 1749.

⁹ SAB, Gub. Z — 16–3 c, soupisy cechovního členstva z jihlavského kraje a poznámky k cechům z roku 1732.

¹⁰ SAB, Gub. T — 10a, zpráva jihlavského magistrátu z 1. června 1728.

¹¹ Tamtéž, Z — 16–3 c.

¹² SAB, Gub. T — 10a, zpráva jihlavského krajského hejtmana z 21. června 1728 a jihlavského magistrátu z 1. června 1728.

Místo	kusů suken všech druhů
Bateloy	50
Brtnice	600
Dačice	330
Jihlava	11.000
Měřín	427
Slavonice	300
Telč	187
Třebíč	900
Třešť	2.900
Velké Meziříčí	800
celkem	17.494

Jak už bylo uvedeno výše, údaje o objemu výroby nejsou zcela věrohodné. Např. jihlavský magistrát neoznámil přesný počet kusů, jež tamější soukeníci zhotovili během jednoho roku. Spokojil se jen zjištěním, že jejich produkce se pohybovala okolo 11—12.000 kusů.¹³ Obdobných nepřesností bylo jistě více. Vše to však neubírá těmto číslům na významu. Je jen nutno užívat jich se značnou opatrností.

Největším producentem sukna byla Jihlava s 2/3 výroby v celém kraji. Následovaly Třešť a Třebíč. Výrobky soukeníků měly různou kvalitu. Statistika z r. 1727 rozlišuje tři skupiny — sukna střední, obyčejná a hrubá. Jemné vlněné tkaniny se téměř vůbec nezhotovaly. Valná část soukeníků v kraji se soustřeďovala na výrobu obyčejných a hrubých suken. V Jihlavě, Třebíči a Třešti převažovala sukna vojenská, silná, náležíci kvalitativně k hrubým druhům.

Srovnáme-li objem soukenické produkce v jihlavském kraji, jak nám ji přináší statistika z roku 1727, s jinými kraji, plyne jeden závěr. Jihlavský kraj byl v tom směru na předním místě. V přerovském kraji, kde byla výroba suken také silně rozšířena, bylo v roce 1727 zhotoveno 10.307 kusů. Následoval kraj olomoucký s 8.820 kusy. Ve zbývajících moravských krajích bylo vyrobeno tohoto zboží podstatně méně.¹⁴

V příštích letech byl obraz soukenické produkce v jihlavském kraji následující:¹⁵

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, zpráva přerovského krajského hejtmána z 2. června 1728 a olomouckého z 26. května 1728.

¹⁵ Tamtéž, Gub. Ta, c, zprávy jihlavského krajského hejtmána a jihlavského magistrátu z příslušných let.

rok	počet suken a jiných vlněných tkanin
1732	15.929
1735	21.847
1738	21.610
1739	20.845
1746	22.285
1747	16.325
1748	21.829

Od roku 1735 zůstává objem výroby ve všech letech, z nichž se dochovaly statistické údaje, zhruba na stejné úrovni. Výjimku tvoří pouze rok 1747, kdy značný pokles soukenické produkce je vysvětlitelný tehdejšími válečnými událostmi či jejich následky, jež nebyly příznivé vzestupu řemeslné výroby.

Na základě uvedených statistických čísel není možno tvrdit, že by soukenictví v jihlavském kraji procházelo v první polovině XVIII. století úpadkem, byť i počet soukenických mistrů značně poklesl. Naopak, od poloviny třicátých let se úroveň soukenické produkce značně zvětšila ve srovnání s rokem 1727 a po dalších 15 let zůstala, s výjimkou jediného roku, stejná. V jihlavském kraji bylo sice méně soukenických dílen, ale jejich kapacita byla lépe využita. Soukeníci zhotovovali průměrně více suken než v roce 1727.

Velmi poučné je srovnat objem soukenické produkce v některých důležitějších místech jihlavského kraje.¹⁶

BRTNICE		DAČICE	
rok	počet kusů	rok	počet kusů
1732	240	1732	90
1735	230	1735	73
1738	425	1738	180
1739	80	1739	70
1746	200	1746	340
1748	200	1748	420

¹⁶ Tamtéž.

JIHLAVA		TELČ	
rok	počet kusů	rok	počet kusů
1732	11.489	1732	40
1735	15.285	1735	77
1738	14.528	1738	350
1739	15.036	1739	40
1746	16.334	1746	250
1748	16.382	1748	200

TŘEBÍČ		TŘEŠŤ	
rok	počet kusů	rok	počet kusů
1732	1.860	1732	1.305
1735	2.552	1735	3.596
1738	2.032	1738	3.650
1739	1.864	1739	3.417
1746	1.400	1746	3.210
1748	1.197	1748	2.997

Ještě jasněji než ve statistice z roku 1727 se jeví dominující postavení Jihlavy. Rok co rok dodávali jihlavští soukeníci na trh dvě třetiny z celkového množství suken vyrobených v jihlavském kraji. Žádné jiné moravské soukenické město, nevyjímajíc Nový Jičín, se nemohlo množstvím výrobků srovnávat s tímto pozoruhodným centrem.¹⁷

V Třešti a Třebíči se pohybovala roční výroba okolo několika tisíc kusů ročně, v jiných místech nedosáhla však více než několika set kusů.

Na soukenickou produkci působil stoupající či klesající odbyt toho kterého roku. Nemíním se v rámci této studie zabývat podrobněji obchodem s vlněnými tkaninami. Ukáži jen na několika příkladech, kam se sukna a jiné druhy vlněného zboží prodávaly.

Soukeníci, zejména jihlavští, třebíčtí a třešťští, byli předními dodavateli armády. Rakouské regimenty posádkou na Moravě a v jiných zemích monarchie byly zásobovány sukny na obleky a kabáty po celá desetiletí především z Jihlavy. Zatím co válečné události přinesly zpravidla úpadek řemeslné výroby, jihlavští soukeníci měli nejvíce objednávek. Jako příklad je možno uvést dlouhé a vysilující války o dědictví španělské na přelomu 17. a 18. století. Tato léta při-

¹⁷ Za rok 1727 byla výroba suken v Novém Jičíně udávána 5.500 kusy. Tamtéž, seznam soukenické výroby v kraji přerovském, Olomouc, 2. června 1728.

nesla vzestup konjunktury pro početné jihlavské soukenické mistry. Byla odstraněna m. j. omezení, podle nichž směl každý mistr zhotovit ročně jen určité, pevně stanovené množství suken. Poptávka po vojenském sukňě byla tak rozsáhlá, že jihlavský soukenický cech při plném využití kapacity dílen nebyl s to ji uspokojit.¹⁸

Dodávky armádě tvořily však jen část, byť v některých letech větší, z celkové soukenické produkce. Další tisíce kusů suken se prodávaly na trzích v moravských městech. Také na tržištích větších i menších v rozsáhlých územích monarchie, v Rakousích, v Tyrolsku, v Čechách i v Uhrách byla známa a vždy k dostání sukna jihlavská, třebíčská a vůbec západomoravská. Zvláště sukna jihlavská byla již od staletí hledaná a nacházela uplatnění snad na všech evropských tržištích. Např. v jihoněmeckých městech, v Norimberku a Augšpurku, dokonce až v Basi-leji byli významní zákazníci, kteří odkupovali mnoho tohoto zboží.¹⁹ Také ve východních oblastech, v Polsku a v Rusku, nebyly výrobky jihlavských soukeníků ničím neobvyklým.²⁰

Statistiky, o nichž bylo jednáno výše, podávají taktéž aspoň zčásti obraz o prodeji suken. Jsou v nich totiž, aspoň pro některá léta, údaje o vývozu suken mimo hranice Moravy. Podle těchto zpráv bylo vyvezeno následující množství:²¹

rok	počet kusů
1738	6.075
1739	7.318
1748	16.076

Podle zprávy jihlavského krajského hejtmana za rok 1747 vyvezli a prodali obchodníci z kraje či soukeníci ve vlastní režii: jihlavští obchodníci spolu se soukenickými mistry dodali do Prahy, Brna, Vídně, Norimberku a Augšpurku celkem 13.953 kusů, z Dačic bylo prodáno 50 kusů sukna do Hamburku, celoroční produkci soukeníků z Brtnice odebrali vídeňští obchodníci; také mistři v Třešti pracovali v tomto roce pro vídeňské odběratele, kam bylo dodáno 1.800 kusů, a pražské, pro něž zhotovili 449 kusů.²²

Široce založené obchodní vztahy s početnými odběrateli v mnoha zemích

¹⁸ SAB, Gub. I — 15—1.

¹⁹ SAB, Gub. T — 10a. Podle zprávy jihlavského magistrátu z 1. června 1728 byla jihlavská sukna prodávána nejen v uvedených městech, ale i v desítkách dalších německých a švýcarských měst.

²⁰ A. V. Florovskij, Česko-ruské obchodní styky v minulosti, Praha 1954, str. 96n.

²¹ SAB, Gub. T — 10a, zprávy jihlavského krajského hejtmana z uvedených let.

²² Tamtéž, zpráva z 3. února 1748.

podtrhují důležitost, jakou mělo soukenictví pro jihlavský kraj, kde vcelku nebylo jiných významnějších výrobních odvětví, jež by měla aspoň zčásti obdobný komerční dosah.

Ve druhé polovině XVIII. století moravská výroba vlněných tkanin doznala jistého rozmachu. Značně se zvětšil počet pracovníků, kteří v tomto výrobním odvětví našli obživu. Zlepšila se také kvalita moravských suken i jiných vlněných tkanin. Sortiment tohoto zboží byl stále pestřejší a obliba výrobků na domácích i zahraničních trzích stoupala. Pokud srovnáváme tehdejší výrobní odvětví, např. železářství, sklářství nebo plátenictví co do hospodářského významu, vlnářství si zachovalo a upevnilo v moravském prostředí vedoucí postavení.²³

Jihlavský kraj se podílel na tomto vzestupu nemalou měrou. Statistické údaje z druhé poloviny století zase dovolují ukázat aspoň v hrubých rysech hlavní vývojovou tendenci řemeslné i manufakturní výroby. Hlavním pramenem statistických zpráv jsou tzv. *manufakturní tabulky*. Byly sice zpracovány jen pro některá léta a také věrohodnost čísel, jež přinášejí, je potřeba posuzovat se značnou rezervou. Platí to znovu o údajích zachycujících objem výroby více než o počet zaměstnaných osob a stavů. Ani ve druhé polovině XVIII. století nebyly státní orgány s to podchytit úplně výrobu v mnoha stech soukenických dílnách, aniž by výsledné krajské číslo odpovídalo zcela skutečnosti. Krajské úřady, pověřované i nyní vypracováním krajských manufakturních tabulek, při nejlepší vůli neměly technických prostředků, aby sledovaly drobnou malovýrobu. Musely se spokojovat hlášením posílaným obvykle představenstvem cechu prostřednictvím městských magistrátů. Přesto však manufakturní tabulky jsou prvořadým pramenem a nadto jediným pramenem statistickým, zachycujícím větší územní celky, kraje a zemi.

Všimněme si nejdříve zaměstnaných osob v soukenictví v jihlavském kraji a počtu stavů, jež byly v činnosti.²⁴

Místo	rok 1769		rok 1791	
	počet mistrů	stavů	počet mistrů	stavů
Batelov	7	—	15	15
Brtnice	14	—	83	83
Dačice	18	—	37	30
Jihlava	267	—	410	410

²³ Srv. F. Mainuš. K textilní výrobě na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 18. století, ČMM, roč. 75.

²⁴ SAB, komerční konses, G—1770; Místodržitelství sign. 39, č. 2094 a 2057, manufakturní tabulky jihlavského kraje za rok 1791 a 1799; Hof-Kammer Archiv Vídeň, Kommerz Böhmen, fasc. 54 (dále HkAKB) manufakturní tabulky jihlavského kraje za rok 1803.

Místo	rok 1769		rok 1791	
	počet mistrů	stavů	počet mistrů	stavů
Měřín	18	—	30	30
Slavonice	1	—	6	6
Telč	13	—	12	12
Třebíč	94	—	130	105
Třešť	79	—	170	110
Velké Meziříčí	19	—	28	28
Ždár	7	—	24	12
panství Louka	6	—	6	6
celkem	543	—	951	847

Místo	rok 1799		rok 1803	
	počet mistrů	stavů	počet mistrů	stavů
Batelov	22	22	25	30
Brtnice	28	28	31	31
Dačice	44	44	26	28
Jihlava	458	478	458	470
Měřín	—	—	39	32
Slavonice	5	5	5	5
Telč	30	28	30	36
Třebíč	142	141	140	122
Třešť	177	172	182	182
Velké Meziříčí	35	35	36	36
Ždár	20	19	25	16
panství Louka	10	6	6	6
celkem	971	978	1.003	994

Při srovnání počtu soukenických mistrů v letech 1727 a 1769 se jeví jasný úbytek. Od té doby však opět nastal značný růst, takže za tři desetiletí se počet soukeníků téměř zdvojnásobil.

V posledních desetiletích XVIII. století nebyli soukeničtí mistři, kteří ostatně zhotovovali už nejen sukna, ale také některé jiné vlněné tkaniny, jež byly původně výsadou cajkařů, po případech tkalců, jedinými výrobci tohoto zboží. Také v jihlavském kraji se objevily první vlnářské manufaktury.

Koncem osmdesátých let založil třebíčský obchodník Hochheusel malou ma-

nufakturu na výrobu jemných suken. V roce 1791 měla 2 stavy.²⁵ Pro tohoto podnikatele pracovalo několik desítek soukeníků z Třebíče, Telče a z Brtnice. Hochheusel jim dodával vlnu, a surové tkaniny dával zušlechťovat ve své režii. Jeho manufaktura však pravděpodobně brzy zanikla, protože o ní není dalších zpráv.

V roce 1794 zřídili soukenickou manufakturu v Křižanově nájemce stejnojmenného panství Endsmann spolu s J. Heringem. V roce 1795 měla v provozu již 25 stavů.²⁶ O tři léta později, v roce 1798, tvořili osazenstvo manufaktury 3 mistři, 20 tovaryšů a 6 pomocníků. Pracovalo se již na 30 stavech. Kromě toho mnoho desítek přadláků připravovalo vlnu pro potřeby křižanovské manufaktury. Její součástí bylo vedle barevny a apretovny také bělidlo.²⁷ V roce 1803 měla manufaktura 28 stavů, 3 mistry, 47 tovaryšů, 15 učňů, 28 pomocníků a 350 přadláků.²⁸ Byla na tehdejší poměry středně velkým podnikem, neboť některé brněnské soukenické manufaktury měly tehdy již několik set stavů a jejich zaměstnanci dosahovali počtu až několika tisíc.

Je zajímavé, že v jihlavském kraji, který byl jedním z předních středisek soukenictví, manufakturní výroba byla nepatrná. V téže době, od poloviny XVIII. století, byly kladeny základy brněnského vlnářství. To se stalo v podstatě přední hybnou silou růstu Brna v průmyslové středisko. Je třeba podotknout, že do poloviny XVIII. století nemělo Brno pozoruhodnější výroby suken. Tamní soukenický cech čítal sotva dvě desítky členů. Naproti tomu Jihlava, jak už bylo uvedeno, udržovala si po staletí charakter města soukenického. Ovšem ztrnulé lpění na cechovním zřízení a odpor cechů vůči manufakturnímu podnikání, jež se projevilo nejsilněji v Jihlavě, způsobilo, že právě toto město bylo již v blízké budoucnosti, v první polovině XIX. století, zatlačeno do pozadí Brnem. Brněnské vlnářství, oproštěné od všech cechovních tradic a vzniklé na novém podkladě, vyvíjelo se cestou kapitalistické manufaktury. Výsledkem byl neobyčejný rozmach.

Ve druhé polovině XVIII. století se ještě neprojevily plně a s veškerou důsažností brzdicí faktory cechovních základů jihlavské soukenické výroby. Naopak, její objem se na předělu 18. a 19. století v posledních desetiletích pozoruhodně zvětšil. Svědčí o tom statistické údaje z manufakturních tabulek.²⁹

²⁵ SAB, míst. sign. 39, č. 2094, manufakturní tabulky z roku 1791.

²⁶ J. Šlokar, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Vídeň 1914, str. 326.

²⁷ SAB, míst. sign. 39, č. 2057, manufakturní tabulky jihlavského kraje z roku 1798.

²⁸ HkAKB, fasc. 54, manufakturní tabulky jihlavského kraje z roku 1798.

²⁹ Tamtéž. Také SAB, míst. sign. 39, č. 2094 a 2057, manufakturní tabulky brněnského kraje za r. 1791 a 1799, HkAKB, fasc. 54.

Místo	Počet kusů	Počet kusů	Počet kusů
Batelov	780	445	110
Brtnice	1.176	1.120	1.460
Dačice	1.134	670	300
Jihlava	46.708	51.575	47.409
Měřín	240	—	233
Slavonice	400	200	260
Telč	40	500	1.696
Třebíč	3.200	2.870	3.300
Třešť	3.400	9.500	6.169
Velké Meziříčí	800	1.140	1.080
Žďár	250	300	350
panství Louka	140	150	196
man. Křižanov	—	760	698
celkem	58.268	69.230	63.251

Také v těchto desetiletích je jasně dominujícím střediskem soukenictví Jihlava. Ovšem, již zanedlouho, v dalším půlstoletí, zůstaly z bývalé slávy pouhé zbytky, žalostné trosky někdejší mohutné řemeslné výroby.³⁰

Obchodní svazky vývozců suken pokračovaly ve druhé polovině XVIII. století v dřívější tradici. Tisíce kusů hrubých vojenských suken bílých i barevných odebírala armáda. Další tisíce, mezi nimi také cajky, flanel, vlněné podšívky a jiné tkaniny, se prodávaly na trzích v monarchii, ve Vídni, v Praze, Pešti, Salcburku, Bolzanu a Terstu. Mnoho tisíc kusů suken přicházelo každoročně na trhy v zahraničí, zejména v jižním Německu a ve Švýcarsku. Např. v roce 1803 bylo prodáno z jihlavského kraje do německých měst 20 237 kusů suken. Pozoruhodný byl odbyt ve Švýcarsku. Tamní obchodníci, zejména z Basileje, koupili 19 760 kusů jihlavských a třebíčských suken. Podstatně menší byl vývoz do Itálie. Ve stejném roce činil 1 321 kusů.³¹ Je pravděpodobné, že další sukno se dostalo italským spotřebitelům z druhé ruky, prostřednictvím obchodníků z Vídně, z Lince, Bolzana a jiných. Ovšem již v těchto letech se jihlavské zboží střetávalo s konkurencí brněnských suken, která byla kvalitně lepší, a zejména vzhledově vábnější, protože v brněnských manufakturách byla podrobena pečlivější apretuře a barvení.

³⁰ Jihlava měla v 60. letech XIX. století již jen okolo 300 soukenických mistrů a v 80. letech pouhých 40 soukeníků: *F. Hoffmann*, *Z počátků průmyslu a dělnického hnutí na Jihlavsku*, Havlíčkův Brod 1955; str. 17.

³¹ HkAKB, fasc. 54, manufakturní tabulky jihlavského kraje za rok 1803.

Čísla o počtu soukeníků, stavů a konečně i o soukenické produkci jsou do-
kladem toho, jakou důležitost mělo soukenictví pro obyvatelstvo Českomoravské
vysočiny. Je třeba podotknout, že soukeničtí mistři pracovali zpravidla se všemi
členy svých rodin. Ženy a děti předly, navíjely přízi, či jinak se účastnily vý-
robního procesu. Zámožnější řemeslníci zaměstnávali cizí pracovní síly, tova-
ryše, přadláky a pomocníky. V průběhu XVIII. století, hlavně v jeho druhé po-
lovině, se někdejší uzavřenost cechů značně uvolnila. Numerus clausus cechov-
ního členstva, pečlivě střežený a hájený všemi prostředky, zamezoval šíření ře-
mesel. Ze soukenických cechů byly v tomto směru jedny z nejpřísnějších stanovy
jihlavské. Tento cech se bránil růstu členstva nejen zpřísněním požadavků,
kladených jako podmínku k získání mistrovství místních tovaryšů, či k inkorpo-
raci mistrů z jiných míst, ale záměrně všemi prostředky snižoval počet členů již
existujících. Např. různé, vcelku nevelké přestupky cechovních pravidel stačily,
aby byl provinilec zbaven mistrovství. Ve druhé polovině století byla však vět-
šina nejnepríznivějších omezení odstraněna reglementací státu, která umožnila
nový příliv pracovníků i do tohoto odvětví. Soukenický mistr měl právo praco-
vat bez obav s tolika silami, na kolik mu stačily prostředky a tovaryš se stával
snadněji mistrem. Není divu, že počet soukeníků se zvyšoval.

V soukenictví nacházeli obživu početní přadláci. Byli mezi nimi nejen čle-
nové soukenických rodin, ale zpravidla i chudší obyvatelé měst a blízkých ves-
nic. Nejčilejší přadlácká sezóna byla sice v zimě, ale mnoho set těchto lidí se
tak živilo po celý rok. V jihlavském kraji bylo přadláctví vlny značně rozšířeno
vzhledem k rozvítenému soukenictví. Podle údajů manufakturních tabulek z roku
1803 bylo napočítáno 6 193 přadláků vlny. V soukenictví nalézali obživu také
barvíři, postřihači, apretáři, obchodníci s vlnou a se sukem a jiné osoby, např.
stolaři a zámečníci, kteří zhotovovali rozličné nářadí. Toto výrobní odvětví dá-
valo tedy příležitost k obživě mnoha tisícům lidí. V žádném druhém řemesle
v XVIII. století, ani v plátenictví, nebylo zaměstnáno více osob.³²

Vidíme, že v průběhu XVIII. století je pozorovatelná pozvolna stoupající
tendence, zjevná zejména v posledních desetiletích tohoto století. Objem souke-
nictví přes rozličné překážky rostl. V některých jiných moravských krajích, ze-
jména v brněnském, však byla díky manufakturnímu způsobu výroby vývojová
křivka daleko výraznější.³³

³² Tamtéž, manufakturní tabulky z roku 1780. V roce 1780 bylo v jihlavském kraji 757
plátenických stavů a 603 stavy soukenické. V roce 1802 se poměr zmenšil díky rychlému rozma-
chu plátenictví tak, že tam bylo 1469 stavů plátenických a okolo 1000 soukenických, tamtéž,
manufakturní tabulky z roku 1802.

³³ Tamtéž. Počet soukenických stavů na Moravě podle krajů byl následující: v roce 1779 -
přerovský 921, jihlavský 588, hradištský 583, brněnský 265, olomoucký 222, znojemský žádný.
V roce 1802 - olomoucký 380, brněnský 402 a dále aspoň 300 stavů v manufakturách, zno-
jemský 138, hradištský 788, přerovský 1930.

Nesmírně zajímavě se utvářely výrobní vztahy v soukenické výrobě, Století XVIII. je dobou, kdy kapitalistické vztahy se upevňovaly a pronikaly do dalších výrobních odvětví.

Cechovní zřízení vznikalo v době rozvitého feudalismu a bylo uzpůsobeno tak, aby vyhovovalo existujícím poměrům. Ale s postupem doby podléhalo vážnému rozkladu. Cechovní mistři, samostatní výrobci měli být původně chráněni před nebezpečím pauperisace. Cechovní artikule, jak se ukázalo již v XVI. století, však pouze formálně zajišťovaly před ztrátou charakteru samostatných malovýrobců. Jestliže na jedné straně cechovní artikule měly ochraňovat mistry před pauperisací, na druhé straně bránily nadměrnému hromadění výrobních prostředků v rukou nemnohých na úkor většiny členstva. V praxi však vypadala situace podstatně jinak, přestože ještě v XVIII. století, aspoň v prvních desetiletích, namnoze cechovní artikule zůstávaly beze změny.

Obraťme svou pozornost k námi zkoumanému tematu, k soukenictví v jihlavském kraji. Ač nemůžeme na tomto místě řešit celý problém výrobních vztahů, všimneme si aspoň některých jeho rysů.³⁴

Téměř celá výroba sukna v tomto kraji se soustřeďovala ještě koncem XVIII. století v ceších. Stovky drobných dílen, vedených řemeslníky, byly jejími základními buňkami. Tito lidé byli formálně samostatnými řemeslníky, pracujícími ve své režii pro odběratele, ať už jimi byli ochodníci či zákazníci na jarmarcích, na nichž mistři prodávali své zboží. V praxi však jen jedna část soukenických mistrů byla skutečně samostatnými řemeslníky. Druhá skupina, a nikoliv malá, byla nucena přijímat půjčky na nákup vlny od obchodníků. Dokonce mnozí pracovali z vlny dodávané jim obchodníky s vlnou a se sukny. Zhotovovali zpravidla jen surové sukno, kdežto obchodník je dával sám zušlechťovat a připravovat pro trh.³⁵ Nákladnický systém v jihlavském kraji, pokud se týče soukenictví, je staršího data. Již v XVI. století se s ním setkáváme a v dalších stoletích se prohloubil. Zvláštní a svérázný vývoj soukenického cechu v Jihlavě dokonce nutí k zamyšlení nad otázkou, zda tamější *výroba suken v rámci cechu* nebyla ve skutečnosti *jedinou manufakturou*, vedenou v režii jihlavských obchodníků a cechovního představenstva.³⁶ V každém případě však v cechovní soukenické výrobě byly již od XVI. století *kapitalistické výrobní vztahy*, jež se v průběhu XVIII. století neobyčejně posílily. Tato skutečnost je nejpodstatnějším zjevem ve vývoji tohoto výrobního odvětví. Ačkoliv manufakturní výroba v tomto kraji byla slabá, ome-

³⁴ Otázkou výrobních vztahů v jihlavském soukenictví se zabývám v samostatné studii, jež bude uveřejněna v blízké době.

³⁵ Srv. např. mnohé zprávy z Brtnice, Třebíče a Telče, kde soukeníci pracovali ve velké míře v těchto podmínkách, SAB, Gul. T — 10.

³⁶ Svědčí o tom např. živá účast těchto lidí při monopolisaci prodeje vlny a sukna, ovládání barvíren, valch a jiných zařízení, dále tvoření obchodních společností apod. Srv. např. SAB, I—15 a I—105.

zená jen na ojedinělé případy, na druhé straně se kapitalistické výrobní vztahy rodily už v cechovním prostředí.

Tento složitý proces je často zakryt rouškou cechovní organizace a je jí ovlivňován. Ovšem pro pochopení vývojové linie je nezbytně nutno, aby byl sledován a vyřešen. Jen tak se podaří odhalit specifické rysy vývoje soukenictví v jihlavském kraji, v první řadě v samotné Jihlavě.

Z Historického semináře filosofické fakulty
Masarykovy university v Brně